

Мавзу: ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛНИНГ МЕТОДИ ВА УСУЛЛАРИ

Режа:

Кириш.

1. Иқтисодий таҳлилнинг методи.
2. Иқтисодий таҳлилда тизмий ёндашиш услубияти.
3. Комплекс таҳлил ўтказиш услубияти.
4. Ааналитик кўрсаткичлари тизимини ишлаш.

Фойдаланилган адабиётлар.

Кириш.

Иқтисодий таҳлил фанининг зарурати, ўрни, роли, аҳамияти ва вазифалари бозор иқтисодиёти шароитида бекиёс ошиб бормоқда. Бу ўз навбатида мазкур фаннинг предмети, усули, объекти, субъекти, турларини бугунги кун талабига мос равишда такомиллаштиришни тақозо этади. Шулардан келиб чиққан ҳолда, ишда иқтисодий таҳлилнинг илмий асослари, предмети, мазмуни, вазифалари, анъанавий ва иқтисодий-математик усуллар, турлари баён этилган.

Иқтисодий таҳлилнинг турлари баён қилинар экан, унинг энг муҳим турларидан бири комплекс таҳлил ўтказишга алоҳида эътибор қаратилди. Маърузалар курсида иқтисодий таҳлилнинг комплекс тизими ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, резервларни йиғма ҳисоблаш ва уларни аниқлаш усулларига алоҳида эътибор берилган. Шунингдек, унда иқтисодий таҳлилнинг нисбатан янги тури - функционал-қиймат таҳлили (ФҚТ) га ҳам алоҳида ўрин берилиб, атрофлича ёритишга ҳаракат қилинган.

Иқтисодий таҳлил назарияси фани ҳисоб-таҳлилий фанлар мажмуида кириб, у 5340900 «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» йўналиши бўйича сабоқ олаётган бакалаврларни тайёрлашда етакчи ўринни эгаллайди. Ундан «Молия ва кредит», «Иқтисодиёт» ва бошқа йўналишлар бўйича таълим олаётган талабалар ҳам фойдаланишлари мумкин.

Маърузалар курсида айрим камчилик ва техник хатоликлар бўлиши мумкин ва бу ҳақдаги фикр-мулоҳазаларни муаллиф миннатдорчилик билан қабул қиладилар.

1. Иқтисодий таҳлилнинг методи.

Метод жуда кенг маъно ва тушунчага эга. Умуман метод деганда реал воқеликда юз бераётган ходиса ва жараёнларни ўрганишга ёндашиш усули тушинилади. Фаннинг методи деганда эса, ушбу фанни объектини тадқиқ қилиш усули тушинилади. Иқтисодий таҳлилни методини аниқлаш ҳам унинг предметини аниқлашдек жуда тортушувли масалага айланаган ва хозиргача ҳам ягона фикрга келингани йўқ. Келинг иқтисодий таҳлил методига берилган таърифлар тарихига бир назар ташлайлик.

Иқтисодий таҳлилнинг методига Вейцман Н.Р. қўйидагича таъриф беради: Таҳлил методининг элементлари "...учет маълумотларини ўқиш, кейинчалик ушбу маълумотлардан корхона ички ва ташқи хўжалик боғланишларини очиқ бериш учун комплекс фойдаланиши...анашундай боғланишларни улчаш,..таҳлилга жалб килинган ракамли кўрсаткичларни ўқиш, ўзаро боғлаш ва улчаш чоғида таққослаш ҳисобланади. (Вейцман Н.Р.Очерки по бухгалтерскому учету и анализу М.Госфиниздат,1958,с.112-113).

Бошқа бир муаллиф М.Рубинов эса, иқтисодий таҳлилнинг методига қўйидагича таъриф берган: "Хўжалик жараёнларини текширишда қўлланувчи ўзаро боғланган усуллар тўплами корхоналар ишининг иқтисодий таҳлили методи деб айтилади. (Рубинов М. Основы экономического анализа работы предприятий М.Госфиниздат, 1962,с.13)

Ўзбекистонлик олим Н.А.Хан эса ўз қўйидаги таърифни берган: Иқтисодий анализ методи деганимизда ишлаб чиқарувчи кучлардан ва иқтисодий қонунлардан фойдаланиш йўллари ўрганиш ёки ўрганишга ёндашишни тушинмок керак.Бунга хўжалик резервларини топиш ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш йўллари белгилаш учун ишлаб чиқарувчи кучлар ва иқтисодий қонунларининг таркибий қисмларини бўлиб куриш воситасида эришилади. (Хан Н.А. Қишлоқ хўжалик корхоналари хўжалик фаолиятининг анализи, Тошкент, Ўқитувчи,1978 12 б.)

Бошқа бир муаллиф - П.И. Савичев берган таърифда эса қўйидагиларни учратиш мумкин: Корхоналар ишининг иқтисодий таҳлили методи халқ хўжалиги айрим тармоқларининг вазифалари ва хусусиятларига боғлиқ ҳолда ривожлантирилувчи ва конкретлаштирилувчи материалистик диалектика ҳисобланади. (Савичев П.И.Экономический анализ орудие выявления внутрихозяйственных резервов М.,Финансы,1968,с.17)

Бошқа бир гуруҳ олимларнинг иқтисодий таҳлил методига берган таърифларида қўйидагиларни учратиш мумкин: "Билишнинг диалектик методи талабларига мувофиқ хўжалик фаолияти таҳлилининг методи деганда иқтисодиётни бошқариш бўйича оптимал қарорлар қабул қилиш учун зарурий ахборотлар билан таъминлаш ва уларнинг иш натижаларини объектив баҳолаш унинг самарадорлигининг ошириш резервларини қидириб топиш ва жорий қилиш мақсадида корхоналар,уларнинг (структуравий) бўлимлари,халқ хўжалигининг хўжалик ҳисобидаги бошқа

звенolari иқтисодий ва ижтимоий фаолиятини системали, комплекс таркибий (органик) ўзарo боғлиқликда ўрганиш тушинилади". (Теория АХД Под.ред. В.В.Осмоловского, Минск Высшая школа, 1989 с.49)

"Иқтисодий таҳлилни методи деганда жорий учет ва ҳисоботлар кўрсаткичлари тизми базасида корхоналар фаолияти турли томонларини комплекс, ўзарo боғлиқликда ўрганиш тушинилади". (Анализ хозяйственной деятельности Под.ред. В.А.Белобородовой М., Финансы и статистика, 1985, с.17).

"Таҳлилнинг методи - бу махсус усуллар ёрдамида режа, учет, ҳисобот ва ахборотларни бошқа манбаларини ишлаш йўли билан амалга ошириладиган, хўжалик режаоарини бажарилишига ва хўжаликни ривожланиш динамикасига айрим омиллар таъсирини сис темали комплекс ўрганиш, улчаш ва умумлаштириш усулидир". (Экономический анализ хозяйственной деятельности предприятий и объединений. Под.ред. С.Б.Боригольц и Г.М.Тация. М., Финансы и статистика, 1986 с.21)

Кейинги йилларда ҳам Иқтисодий таҳлил методини аниқлаштиришга уринишлар давом этмоқда. Жумладан, Баканов М.И. ва Шеремет А.Д. қўйидагича таъриф берадилар: Иқтисодий таҳлилнинг методи деганда, ривожланиш ва шаклланишдаги хўжалик жараёнларини ўрганишга диалектик ёндошиш тушинилади. Иқтисодий таҳлилнинг методининг характерлари хусусиятлари: хўжалик фаолиятини хар томонлама (тула) характерловчи кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш; бу кўрсаткичларни ўзгариш сабабларини ўрганиш; ижтимоий-Иқтисодий самарадорликни ошириш мақсадида анашу кўрсаткичлар орасидаги ўзарo боғланишларни аниқлаш ва улчаш ҳисобланади (Баканов М.И., Шеремет А.Д., Теория экономического анализа. М. Финансы и статистика, 1997 с.44).

Белоруссиялик олима Савицкая Г.В. эса қўйидаги таърифни беради: Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадида режа, ҳисоб, ҳисобот ва бошқа маълумотлар манбаъларининг кўрсаткичлар тизимини махсус усуллар ёрдамида ишлаш йўли билан корхоналар фаолияти натижаларига омиллар таъсирини тизмий, комплекс ўрганиш, улчаш ва умумлаштиришдир ХФТнинг методи ҳисобланади.

Кўриниб турибдики, иқтисодий таҳлил методини асослаб беришда ягона фикр йўқ. Шундай бўлсада Иқтисодий таҳлил методига берилган таърифларнинг жуда катта принципиал фарқ ёки карама каршилиқ йўқ. Агар анашу берилган таърифлар умумлаштириладиган бўлсак, у ҳолда иқтисодий таҳлил методини қўйидагича таърифлашимиз мумкин: Иқтисодий таҳлилнинг методи - бу ривожланиш ва шаклланишдаги хўжалик жараёнларини ўрганишга диалектик ёндош ган ҳолда, иқтисодий ахборотлар манбаларида келтирилган кўрсаткичлар тизимини махсус усуллар ёрдамида ишлаш йўли билан уларни ўзгариш сабабларини аниқлаш ҳамда улар орасидаги ўзарo боғлиқларни тизмий, комплекс ўрганиш, улчаш ва умумлаштиришдир.

2. Иқтисодий таҳлилда тизмий ёндашиш .

Маълумки, тизмий ёндошиш - бу тадқиқот услубиятидаги йуналишдир. У объектни кўп сонли ички ва ташки алоқалардан иборат булган элементлардан ташкил топувчи мураккаб тизим сифатда ўрганишга таянади. Тизимий ёндошиш объектни чуқур ва атрофлича ўрганишга, уни ҳақида тула тасавурга эга бўлишга, унинг алоҳида бирликлари орасидаги сабаб-окибат боғланишларини аниқлашга имкон беради.

Тизимий ёндошишнинг бош хусусияти - бу тизим элементларининг ўзоро таъсири, ўзоро боғлиқлиги, ўзоро боғланиши ва динамик характерда бўлиши, комплекслиги, бутунлиги, буйсунганлиги, етакчи звенони ажралганлигидир.

Тизмий ёндошиш иқтисодий таҳлилда хўжалик масалаларининг илмий асосланган вариантларини ишлаб чиқиш ва бу вариантларни самарадорлигини ҳисоблаш йўли билан энг макбул бошқариш қарор ларини танлаш имконини беради.

Тизимий таҳлилда уни амалга ошириш жараёнини бир неча кетма кет босқичга ажратиш мумкин.

Биринчи босқич. Тадқиқотнинг бу босқичида объект маълум бир тизим,деб қаралади ва бунинг учун даставвал тизимни элементлари сифатида қараладиган алоҳида қисимлари ажратиб олинади. Шунингдек, тизимни ривожланиш мақсади, ҳал қиладиган вазифалари. бошқа тизимлар билан алоқалари,алоҳида элементлари орасидаги ўзоро боғланишлари,ҳар бир элементни ва бутун тизимни ишлаши белгилаб олинади,

Иккинчи босқич. Бу босқичнинг асосий мақсади тизимнинг барча элементларига,уларнинг ўзоро (ташки ва ички) боғланишларига,унинг мавжудлиги шароитларига тула ва сифатли тавсиф берадиган кўрсаткичларни танлашдир.

Учинчи босқич. Ўрганилаётган тизимнинг умумий чизмасини ишлаб чиқиш бу босқични асосий мақсадини ташкил қиладди. График кўринишда бу алоҳида -алоҳида тўзилган блоклардан ташкил топган бўлиб,бунда ҳар бир элементга алоҳида блок мос келади. Алоҳида блоклар улар орасидаги боғланишлар мавжудлигини ва йуналишини тавсифловчи стрелкачалар билан боғланади.

Туртинчи босқич. Бу босқич тизимнинг умумий кўринишдаги Иқтисодий математик моделини тўзишга бағишланади.Бунда сифат таҳлили йўли билан тизимнинг бирча тенглама ва тенгсизликларининг математик шакилдаги ифодаси аниқланади.

Бешинчи босқич. Бу босқичда "модель билан ишлаш" амалга оширилади. Модель билан ишлашни ШЭХМ (ХК) ёрдамида диалог режимида ўтказиш тавсия қилинади. Модель билан ишлашда, бизнинг фикримизча имитацион моделлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

3. Комплекс таҳлил ўтказиш услубияти.

Иқтисодий таҳлил методидан фойдаланиш аналитик тадқиқотларнинг бир қатор аниқ услубиятлари орқали юзага чиқади. Бу хўжалик фаолиятини алоҳида томонларини тадқиқ қилиш услубияти ҳам бўлиши мумкин, ёки комплекс тадқиқ қилиш усули ҳам бўлиши мумкин.

Шуни такидлаш лозимки, таҳлилнинг ҳар бир турига ўзининг услуби тугри келади.

Умуман услуб деганда у ёки бу ишни бажаришнинг усуллари, энг мақсадга мувофиқ қоидалари мажмуаси тушинилади. Иқтисодий таҳлилда услуб деганда, таҳлил мақсадига эришиш учун маълум кўринишда бўйсундирилган, корхона иқтисодиётини тадқиқ қилишнинг аналитик усуллари ва тартиблари тушинилади.

Иқтисодий таҳлил услубини шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин: умумий ва хусусий услубларга. Умумий услуб - бу миллий иқтисоднинг турли тармоқларининг турли объектларини ўрганишда бир хилда фойдаланадиган тадқиқот тизимидир.

Хусусий услуб - умумий услубни иқтисодиётнинг маълум тармоғи, ишлаб чиқаришнинг маълум тури ёки маълум тадқиқот объектига қараб аниқлаштирилади.

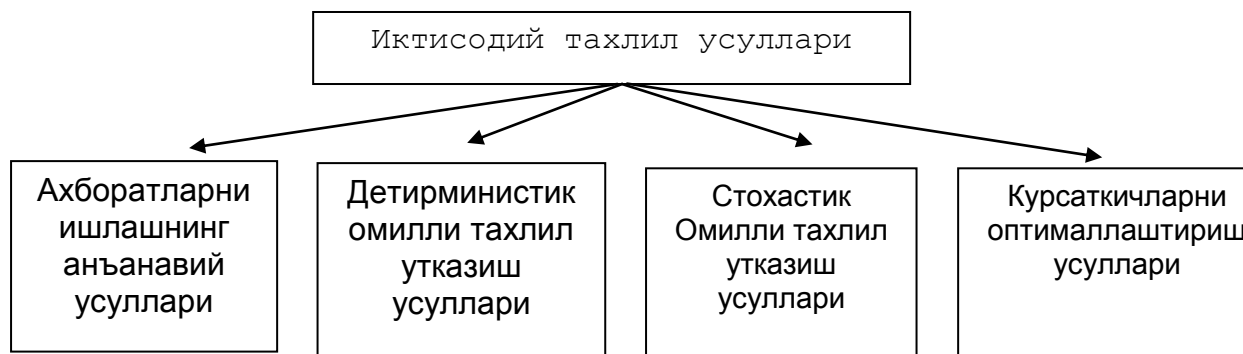
Комплекс иқтисодий таҳлил (КИТ)нинг ўтказиш, албатта унинг тартибини аниқлаб олишни тақозо қилади. КИТни бажаришда қўйидаги босқичлар ажратилиб кўрсатилади:

- ◆ **1-босқич**да таҳлилнинг объекти, мақсади ва вазифалари белгилаб олинади, таҳлил режаси тўзилади;
- ◆ **2-босқич**да таҳлил объекти тавсифланадиган синтетик ва аналитик кўрсаткичлар ишлаб чиқилади;
- ◆ **3-босқич**да таҳлил учун зарур бўлган ахборотлар йигилади ва тайёрланади (ишончлиги текширилади, тақосланма кўринишга келтирилади);
- ◆ **4-босқич**да хўжалик фаолиятининг натижалари бизнес режа, ўтган йил, илғор корхоналар кўрсаткичлари билан таққосланади;
- ◆ **5-босқич**да омилли таҳлил ўтказилади ва натижавий кўрсаткичларга омиллар таъсири ҳисобланади;
- ◆ **6-босқич**да ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда фойдаланилмаётган ва истикболдаги имкониятлар аниқланади;
- ◆ **7- босқич**да турли омиллар таъсирини ва аниқланган ишлатилмаётган имкониятларни ҳисобга олиб хўжалик фаолиятини баҳолаш амалга оширилади ва улардан фойдаланиш бўйича аниқ тадбирлар белгиланади.

Аналитик тадқиқотларни бундай кетма-кетликда бажариш иқтисодий таҳлилнинг назарий ва амалий нуқтаи назаридан ҳам мақсадга мувофиқдир.

КИТ услубини муҳим унсури - бу унинг техник усуллари ҳисобланади. Бу усулларни қисқача қилиб таҳлил инструментлари деб ҳам айтиш мумкин. Улар таҳлилнинг турли босқичларида қўлла ниш мумкин.

Иқтисодий таҳлилда қўлланадиган усуллари турлича туркумланади. Ҳозирги пайитда иқтисодий таҳлил усуллари кууйидаги кўринишда туркумлаш кўпчилик ҳолларда қўлланади (1-чизма).

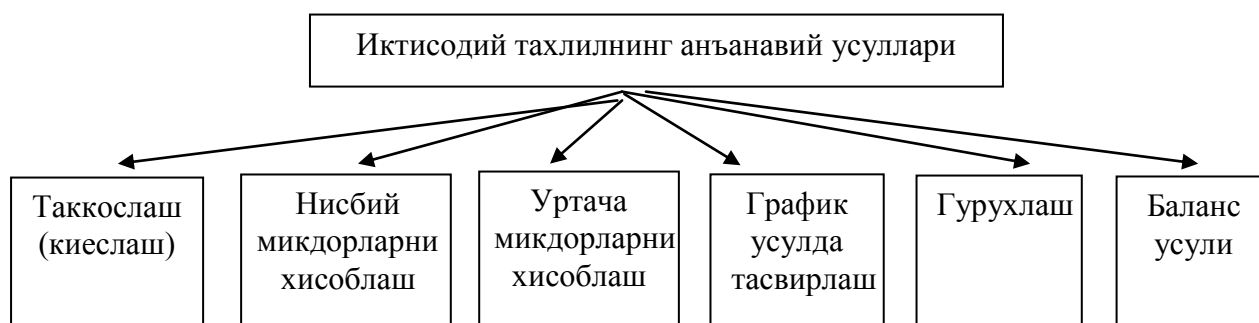

1-чизма. Иқтисодий таҳлилнинг асосий усуллари туркумланиши

1-чизмадан кўриниб турибдики, иқтисодий таҳлил жараёнида ахборотларни ишлаш, умумлаштирувчи кўрсаткичларни ҳисоблаш усуллари билан бир қаторда, омилли таҳлил ўтказиш ва кўрсаткичларни оптималлаштириш усуллари ҳам кенг қўлланади.

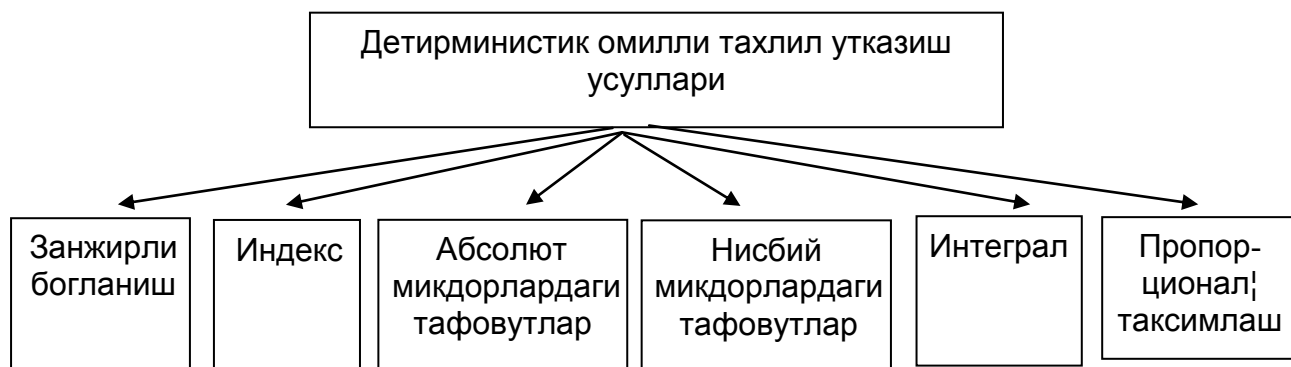
Бу усуллар орасида энг кадимий, қухналари бу унинг анъанавий усуллари бўлиб, бу усуллар нафақат иқтисодий таҳлилда балки, бошқа фанларда ҳам маълумотларни ишлаш учун кенг қўлланади. Анъанавий усулларнинг энг асосийлари қуйидаги чизмада келтирилган (2-чизма).

Анъанавий усуллар жумласига кирувчи усулларни ўзи ҳам турличадир. Бу ерда дастлабки таҳлил ўтказиш (таққослаш, график усулда тасвираш, гурухлаш) усуллари ва умумлаштирувчи кўрсаткичларни ҳисоблаш (нисбий ва ўртача микдорлар) усуллари билан бирга омилли таҳлил ўтказиш усуллари (баланс боғланиш усули) ҳам унинг таркибига киритилган.

2 - чизма. Иқтисодий таҳлилнинг асосий анъанавий усуллари туркумланиши

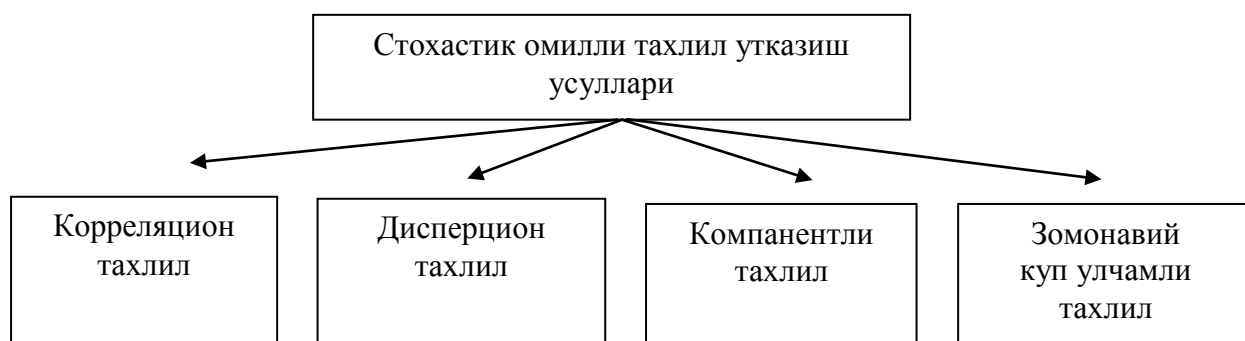
Детирминистик омилли таҳлил усули жумласига асосан омилли таҳлил ўтказиш усуллари киритилган бўлиб, ўз ичига занжирли боғланиш, индекс, абсолют ва нисбий микдорлардаги тафовутлар, интеграл ва пропорциональ бўлиш усуллари киритилган (3-чизма).

3-чизма. Детерминистик омилли таҳлил ўтказишда қўлланадиган асосий усулларни туркумланиши

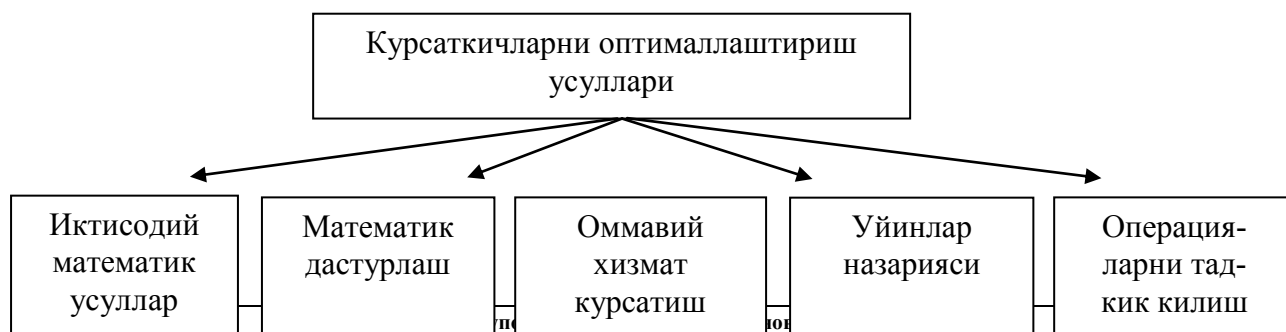
Кўриниб турибдики, детерминистик омилли таҳлил ўтказишда қўлланадиган асосий усуллар жумласига Иқтисодий таҳлилнинг энг кенг тарқалган унверсал хусусий усуллари (занжирли боғланиш, абсолют ва нисбий миқдорлардаги тафовутлар, пропорциональ бўлиш) билан бир қаторда Иқтисодий-статистик (индекс) ва математик (интеграл) усуллар ҳам киритилган.

Стохастик усуллар жумласига корреляцион, дисперсион, асосий компонентлар, зомонавий кўп улчовли омилли таҳлил масалалари киритилгандир (4-чизма).

4- Чизма. Стохастик омилли таҳлил ўтказиш усуллари туркумланиши

Стохастик омилли таҳлил ўтказишнинг асосий усулларида кўриниб турибдики, бу гуруҳга киритилган усулларнинг деярли барчаси математик статистикада кенг қўлланадиган усуллардир. Кўрсаткичларни оптималлаштириш усуллари асосан Иқтисодий кибернетикада кенг қўлланадиган усуллар киритилган (5-чизма).

5-чизма. Кўрсаткичларни оптималлаштиришнинг асосий усуллари туркумланиши.

Иқтисодий таҳлилда қўлланадиган кўрсаткичларни оптималлаштиришнинг асосий усулларига шунингдек имитацион моделлаштириш ва эвритик методларни ҳам қўшиш мумкин.

Юкорида келтирилганлардан кўриниб турибдики, Иқтисодий таҳлил жараёнида қўлланадиган усуллар хилма-хил ва рангбарангдир. Таҳлил жараёнида уларни туги келган-келмаганлигига караб қўлайбериш албатта аналитик ҳисобларни кўп айиб кетишига айрим ҳолларда унинг натижаларини бўзилишига олиб келади. Шунинг учун ҳам уларни танлашда ечилиши лозим булган иқтисодий масалани мохиятига мос келадиган усулни танлаш лозим.

4. Ааналитик кўрсаткичлари тизимини ишлаш.

Иқтисодий таҳлилнинг барча объекти бизнес режа, ҳисоб, ҳисобот ва бошқа маълумотлар манбаларинг кўрсаткичлари тизимида ўзининг аксини топади.

Маълумки, ҳар бир иқтисодий ходиса ёки жараён кўп инча битта, ажралган алоҳида кўрсаткич билан эмас, балки бир нечта ўзоро боглаган кўрсаткичлар комплекси билан аниқланади. Шу муносабат билан иқтисодий ходиса ва жараёнларни акс эттириш учун кўрсаткичлар тизимини танлаш ва асослаш иқтисодий таҳлилнинг муҳим услубий масаласи ҳисобланади.

Иқтисодий таҳлилда қўлланадиган жуда кўп микдордаги, турли кўрсаткичларни гуруҳлаш ва тизмийлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Кўрсаткичларни бир қатор белгилар бўйича туркумлаш мумкин (6-чизма):

- 1) Ўзининг мазмуни бўйича улар микдорий ва сифат кўрсаткичларига булинади;
- 2) Қўлланадиган соҳасига караб улар умумий ва махсус кўрсаткичларга булинади;
- 3) Синтез даражаси бўйича кўрсаткичлар умумлаштирувчи, хусусий ва ёрдамчи кўрсаткичларга булинади;
- 4) Олиш усули бўйича кўрсаткичлар абсолют ва нисбий кўрсаткичларга булинади;
- 5) Сабаб-окибат муносабатларини ўрганишда кўрсаткичлар омилли ва натижавий кўрсаткичларга булинади;

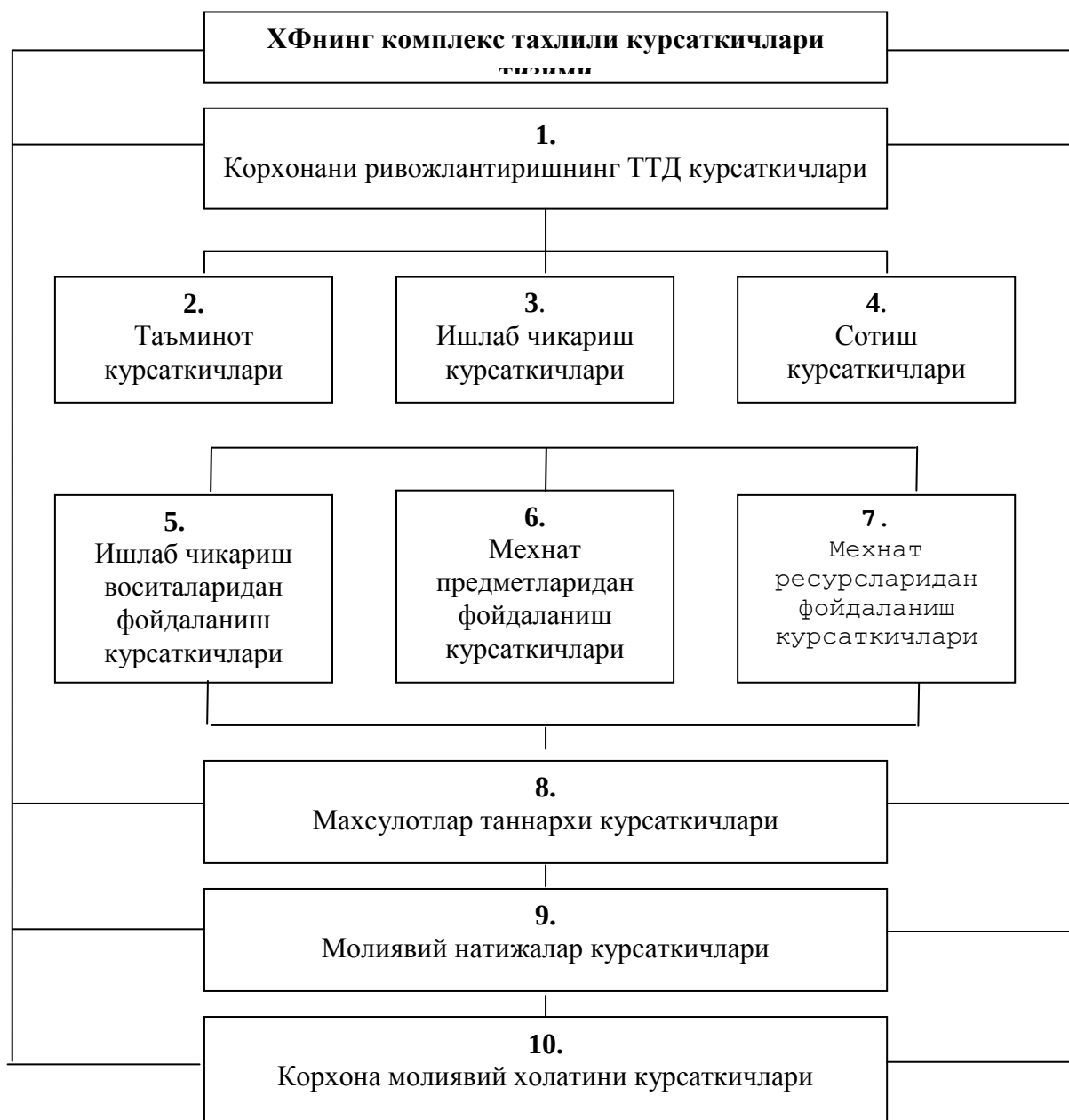

6 -Чизма. Аналитик кўрсаткичларни туркумланиши

6) Шакилланиш усулига караб норматив, режа, ҳисобот ва аналитик кўрсаткичларга булинади.

Таҳлил жараёнида қўлланадиган барча кўрсаткичлар ўзоро боғланган, бир-бирини такозо қилади. Бу, албатта, иқтисодий ходисалар орасидаги реал боғланишдан келиб чиқади.

Корхона иқтисодиётини комплекс ўрганиш кўрсаткичларни тизмийлаштиришни тақозо қилади, чунки кўрсаткичлар мажмуи улар қанчалик тугалланган булмасин, уларни ўзоро боғлиқликларини, ўзоро бўйсунганлигини ҳисобга олмаса, хўжалик фаолияти самарадорлиги ҳақида ҳақиқий тасавўрни бера олмайди. Таҳлил объектига боғлиқ ҳолда барча кўрсаткичлар кўйида системачада гурухланиши мумкин (7-чизма).

7-чизма. Хўжалик фаолияти комплекс таҳлили кўрсаткичлари тизими

Тизимчани ташкил килувчи барча кўрсаткичларни кирувчи ва чикувчи ҳамда умумий ва хусусийларга бўлиш мумкин. Кирувчи ва чикувчи кўрсаткичлар орқали тизимчанинг ўзоро боғлиқлиги амалга оширилади. Бир тизимча учун чикувчи ҳисобланган кўрсаткич бошқаси учун кирувчи кўрсаткич бўлиб ҳисобланади.

Ташкилий-техникавий даража (ТТД) кўрсаткичлари (1-блок) корхонанинг ишлаб чиқариш тўзилмаси, бошқарув тўзилмаси, ишлаб чиқаришнинг концентрацияси ва ихтисослашганлиги даражаси, ишлаб чиқариш босқичини давомийлиги, меҳнатни техник ва энергетик куролланганлик даражаси, механизациялаштириш ва автоматлаштириш даражаси, технологик жараёнларнинг прогрессивлиги ва ш.у.ларни тавсифлайди.

2-тизимча кўрсаткичлари корхона ишлаб чиқариш воситалари, жихозлари, материаллар ва меҳнат ресурслари билан таъминланганлигини тавсифлайди.

3-блок маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўз ичига олади: ялпи ва товар маҳсулотлари натурал, шартли натурал ва киймат кўринишларида ифодаланади, унинг тўзилмаси, сифати ва ишлаб чиқариш моромийлик ва бошқа кўрсаткичлар акс эттирилади.

4-блок кўрсаткичларига маҳсулотларни жунатиш ва сотиш, тайёр маҳсулотларнинг омборлардаги колдиги ҳақидаги маълумотлар кирази.

5-блокнинг асосий кўрсаткичлари фонд кайтими, фонд сигими, асосий фондларнинг ўртача йиллик киймати ва амартизация ҳисобланади.

6-блок материал сигими, материал кайтими, фойдаланилган материаллар хажми каби кўрсаткичларни ўз ичига олади. Улар 7,8,9,10 - блок кўрсаткичлари билан яқиндан боғлиқ. Материал ресурсларидан тежамкорлик билан фойдаланишга маҳсулотлар чиқиши, унинг таннархи ва демак фойда суммаси, рентабеллик даражаси, молиявий ҳолатини яхшиланиши бевосита боғлиқдир.

Шундай қилиб, корхона хўжалик фаолиятининг барча кўрсаткичлари ўзоро бир-бири билан яқиндан боғлиқ бўлиб, комплекс таҳлил жараёнида унинг ҳисога олиш зарур. Кўрсаткичларнинг ўзоро боғлиқлиги уларни таҳлил қилиш кетма-кетлиги тартибини ҳам белгилаб олиш имконини беради, бошлангич кўрсаткичлардан якуний, умумлаштирувчи кўрсаткичларга чиқиш имконини беради.

Асосий адабиётлар.

- Абдукаримов И.Т., Пардаев М.Қ. ва бошқалар. «Корхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили» 4-чиқарилиши Т.; Иқтисодий ваҳуқуқ дунёси, 2003 йил.
- Донцова А.В., Никифорова. Н.А. Анализ финансовой отчетности Практикум М.: Дело и сервис, 2004
- Ковалев В.В Финансовый учет и анализ: концептуальные основы. - М.: Финансы и статистика, 2004
- Напетова И.А. Анализ финансово хозяйственной деятельности. Учеб. Метод. Пособ. -М.: Форум-Инфра-м, 2004
- Рахимов М.Ю. Молиявий таҳлил. Ёқув қўлланма.-Т.: ТМИ.2004.
- Савицкая Г.В. «Анализ хозяйственной деятельности предприятия» учебник 2-е издание – М.: ИНФРА 2003
- Шремет А.Д., Негаев Е.В. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организациях. - М.: ИНФРА-М. 2004

Интернет маълумотлари

[http:// www. buhgalteria. com. ua](http://www.buhgalteria.com.ua)

[http:// www. 1c. ru](http://www.1c.ru)

[http:// www. gaap. ru](http://www.gaap.ru)

[http:// www. glavbukh. ru](http://www.glavbukh.ru)

[http:// www. saldo. ru](http://www.saldo.ru)

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишини таъминлашда ва унинг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга оширишда билимдон ва ишбилармон ходимларни шакллантиришга эришиш муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга. Мамлакатимиз Президенти И.Каримов кўрсатиб берганидек: “Бугунги куннинг энг муҳим вазифаси - ҳаётимизнинг барча соҳаларида, айниқса, бошқарувда, республика миқёсида, вилоят, шаҳар, туман, қишлоқ ва маҳаллаларни бошқаришда тармоқ бўғинларини идора этишда янгиликларни фикрлайдиган, қийин дамларда маъсулиятни ўз зиммасига ола биладиган, ҳаёт билан ҳамқадам юришга қодир, имони пок, билимдон, ишбилармон одамларни топиш, уларга ишонч билдиришдан иборатдир”.¹

Режали бошқарув амалиётида “персонални бошқариш” тушунчаси йўқ эди. Лекин ҳар бир корхона ва ташкилотнинг бошқарув тизими кадрларни ва жамоани ижтимоий ривожлантиришни бошқаришнинг функционал кичик тизимига эга эди.

Корхона ва ташкилотдаги кадрларни бошқариш соҳасидаги асосий таркибий бўлинма кадрлар бўлими бўлиб, унга кадрларни ишга қабул қилиш ва бўшатиш, шунингдек кадрларни ўқитиш, малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш соҳасидаги вазифалар юкланар эди. Айни бир вақтда кадрлар бўлими таркибий жиҳатдан меҳнатни ташкил этиш ва иш ҳақи бўлимлари, меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик техникаси бўлимлари, кадрларни бошқариш вазифаларини бажарадиган ҳуқуқий бўлимлар ва бошқа бўлинмалар билан тарқоқ ҳолда иш олиб бордилар.

Шу сабабли ҳам кадрлар бўлими ходимларни бошқариш ва уларга нормал иш шароитлари яратиб беришни таъминлаш соҳасидаги бир қатор вазифаларни бажармайдилар. Бугунги кунда мамлакатимизда бозор иқтисодиёти чуқур илдиз отиб бораётган даврда кадрлар тайёрлашнинг миллий дастурига мувофиқ бир қатор янги талаблар юзага келди. Улар ичида энг муҳимлари: ижтимоий-психологик диагностика; гуруҳларда ўзаро шахсий муносабатларни, раҳбарлик муносабатларини таҳлил қилиш ва тартибга солиш; ишлаб чиқариш ва ижтимоий ихтилофларни ҳамда стрессларни бошқариш; кадрларни бошқариш тизимини ахборот билан таъминлаш; бандликни бошқариш; бўш (вакант) лавозимларга номзодларни баҳолаш ва танлаш; кадрлар потенциалини ва ходимларга бўлган эҳтиёжларни таҳлил қилиш; кадрлар маркетинги; хизмат мартабасини режалаштириш ва назорат қилиш; ходимларнинг касбий ва ижтимоий-психологик мослашуви (кўникиши); меҳнат жараёнидаги мотивлар ва сабабларини бошқариш; меҳнат ҳуқуқий муносабатларининг масалалари; меҳнат психофизиологияси, эргономикаси ва меҳнат эстетикасидан иборатдир.

Ҳозирги вақтда корхона ва ташкилот персоналини бошқариш концепцияси асосини ходим шахси ролининг ортиб бораётганлиги, унинг асосий йўл-йўриқларни билиши, уларни шакллантира олиши корхона ва ташкилот олдида турган вазифаларга мувофиқ равишда йўналтира билиши ташкил этади.

Персонални бошқаришга доир янги хизматлар одатда анъанавий хизматлар: кадрлар бўлими, меҳнатни ташкил этиш ва иш ҳақи бўлими, меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик техникаси бўлими ва ҳоказолар асосида тузилади. Янги хизматларнинг вазифаси корхона ва ташкилотдаги кадрлар сиёсатини амалга оширишдан, меҳнат потенциалини бошқариш соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштиришдан иборатдир. Шу муносабатлар билан бу хизматлар ўз вазифалари доирасини кенгайтира бошлайдилар ва соф кадрлар масаласидан меҳнат фаолиятини рағбатлантириш тизимларини ишлаб чиқишга, касбий жиҳатдан илгари силжишни бошқаришга, ихтилофларга барҳам беришга, меҳнат бозорини ва шу кабиларни ўрганишга ўтадилар.

Албатта, персонални бошқариш хизматининг тузилиши кўп жиҳатдан корхона ва ташкилотларнинг хусусиятлари ва ҳажми билан, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг ўзига хос томонлари билан белгиланади. Майда ва ўрта корхона ва ташкилотларда персонални бошқариш соҳасидаги кўпгина вазифаларни кўпроқ мунтазам раҳбарлар бажарадилар, йирик корхона ва ташкилотларда эса вазифаларни амалга ошириши лозим бўлган мустақил таркибий бўлинмалар бажарадилар.

Бир қатор корхона ва ташкилотларда персонални бошқариш тузилмалари таркиб топади. Улар персонални бошқариш бўйича директор ўринбосарининг бевосита ягона раҳбарлигида кадрлар билан ишлашга алоқадор бўлган барча бўлинмаларни бирлаштиради. Корхона ва ташкилотларнинг катта-кичиклигига қараб бўлинмаларнинг таркиби ўзгариб туради: кичик корхона ва ташкилотларда битта бўлинма бир нечта кичик тизим вазифаларини бажаради, йирик корхона ва ташкилотларда эса ҳар бир кичик тизим вазифаларини одатда айрим бўлинма бажаради.

Ўзбекистондаги ва чет эллардаги ташкилотлар тажрибасини умумлаштириш персонални бошқариш тизимининг асосий мақсадини, яъни кадрлар билан таъминлаш, уларнинг самарали ишлашини, касбий ва ижтимоий жиҳатдан ривожланишини шакллантиришга имкон беради. Шунга кўра корхона ва ташкилот персоналини бошқариш тизими шакллантирилади. Унинг тузилиши учун асос сифатида шундай принциплардан, яъни фан томонидан ишлаб чиқилган ва амалиётда синовдан ўтган қоидалар ва усуллардан фойдаланилади. Буларнинг барчаси ушбу маъруза матнида ўз ифодасини топган.

¹ Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар - тараккиёт омили. - Т.: Ўзбекистон, 1995, 22- б.